

Zmiany użytkowania ziemi i pokrycia terenu w parkach krajobrazowych w Polsce w świetle analiz teledetekcyjnych

Wstęp

W Polsce funkcjonuje 125 parków krajobrazowych, które swoją powierzchnią obejmują łącznie 8,4% terytorium kraju. Parki te występują w obrębie wszystkich głównych krain geograficznych oraz na terenie każdego z województw stanowiąc od 4 % (woj. podlaskie) do 19% (woj. śląskie) ich terytorium (Ryc. 1). Obecność parków krajobrazowych w granicach jednostek samorządowych dotyczy 56% powiatów i 27% gmin w Polsce. Parki te zdecydowanie dominują w obszarach wiejskich, gdzie koncentruje się 94% ich powierzchni. Obszary objęte tą formą ochrony nie występują jednak tylko w obszarach peryferyjnych gdyż 10% ich powierzchni zawiera się w granicach miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF) miast wojewódzkich.

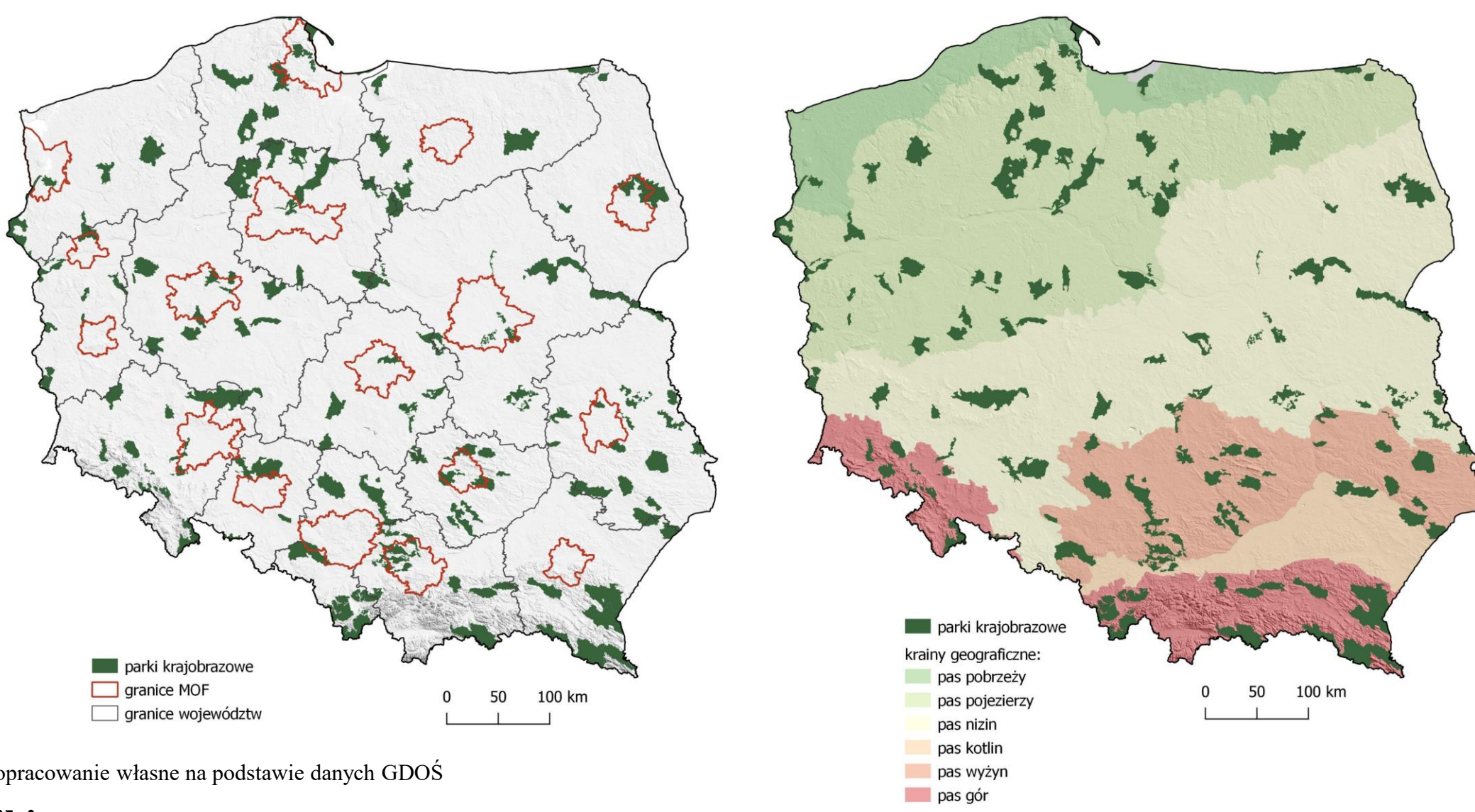
Pierwszy park krajobrazowy w Polsce powstał w roku 1976 a zdecydowana większość pozostałych (122) została utworzona do roku 2001. W ramach funkcjonowania parków krajobrazowych w ich granicach ochronie podlegają nie tylko wartości przyrodnicze i walory krajobrazowe ale również wartości historyczne i kulturowe. Forma ochrony jaką jest park krajobrazowy dopuszcza prowadzenie działalności gospodarczej na obszarze objętym ochroną, jednak z pewnymi ograniczeniami wynikającymi z celów ochrony. Różnorodność przyrodnicza i krajobrazowa parków przy jednoczesnej możliwości prowadzenia w ich granicach m.in. gospodarki rolnej i leśnej a także kształtowania infrastruktury turystycznej znajduje swoje odzwierciedlenie w różnej strukturze użytkowania ziemi / pokrycia terenu (LU/LC – land use / land cover). Wybrane obszary parków podlegają szczególnie silnej presji inwestycyjnej co miejscami generuje napięcia na linii mieszkańcy – władze lokalne – zarządy parków. Z tego też powodu, jak również w efekcie postępujących zmian ludnościowych i gospodarczych także LU/LC w parkach krajobrazowych ulega przeobrażeniu.

Cel i metodyka badań

Za główny cel analiz przyjęto rozpoznanie zróżnicowania przestrzennego struktury użytkowania ziemi / pokrycia terenu w granicach parków krajobrazowych w Polsce a także zbadanie kierunków i natężenia zmian wybranych teledetekcyjnych wskaźników LU/LC w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku. Jednym z celów analiz było również określenie zależności pomiędzy zmianami ludnościowymi a zmianami analizowanych wskaźników LU/LC.

Na potrzeby przeprowadzonych analiz wykorzystano rastrowe zbiory danych przestrzennych udostępniane na platformie Google Earth Engine (GEE). W celu analizy struktury LU/LC wykorzystano dane ESA World Cover dla roku 2020 o rozdzielczości przestrzennej 10 m pozwalające na rozróżnienie 11 podstawowych klas pokrycia terenu. Analizę zmian liczby ludności oraz powierzchni zabudowy przeprowadzono w oparciu o dane Global Human Settlement Layer: GHS population grid (R2023) oraz GHS built-up Surface (R2023) pobrane zarówno dla roku 2000 jak i 2020. Dane te o rozdzielczości przestrzennej równej 100 m zawierały informację o szacunkowej liczbie ludności i sumarycznej powierzchni obrysu budynków w granicach pojedynczego piksela. Ostatni zbiór danych w postaci satelitarnych zobrażeń wielospektralnych Landsat posłużył do kalkulacji wartości wskaźnika Normalized Difference Vegetation Index (NDVI), który powszechnie wykorzystywany jest do monitorowania zasobów zieleni na powierzchni ziemi, w tym zmian wielkości pokrywy roślinnej. Wykorzystując platformę GEE obliczono wartość mediany wskaźnika NDVI dla każdego piksela o rozdzielczości 30 m w granicach Polski w oparciu o sceny satelitarne zarejestrowane pomiędzy majem a październikiem osobno dla roku 2000 i 2020. Odpowiednie statystyki dla parków krajobrazowych zostały następnie obliczone w oprogramowaniu QGIS z wykorzystaniem m.in. narzędzia statystyk strefowych i histogramu strefowego.

Ryc. 1. Rozmieszczenie parków krajobrazowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GDOŚ

Wyniki

Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że w roku 2020 dominującą formę pokrycia terenu w granicach parków krajobrazowych w Polsce stanowiły lasy i zadrzewienia pokrywając sumarycznie 65% powierzchni parków (Ryc. 2; Tab. 1). Ta klasa pokrycia terenu dominowała szczególnie w pasie gór oraz kotlin, gdzie stanowiła ponad 80% powierzchni parków. Prawie 30% powierzchni parków krajobrazowych zajmowały łącznie grunty orne oraz łąki i pastwiska. Najwyższy odsetek (18%) powierzchni zajętej w parkach przez grunty orne stwierdzono w pasie nizin natomiast udział łąk i pastwisk był najwyższy (stanowiąc powyżej 20%) w pasie wyżyn oraz pojezierzy. 3,5% powierzchni wszystkich parków pokryta była wodami powierzchniowymi z największym udziałem tej formy pokrycia terenu (20%) odnotowanym w pasie pobrzeży. W świetle przeprowadzonych analiz tereny zabudowane obejmujące m.in. budynki, drogi i inne powierzchnie pokryte sztucznymi nawierzchniami stanowiły poniżej 1% powierzchni parków krajobrazowych. Największy odsetek terenów zabudowanych w parkach (1,2%) cechował pas wyżyn. Również tej wielkości udział terenów zabudowanych został stwierdzony łącznie dla tych fragmentów parków, które położone były w granicach MOF co było wartością dwukrotnie wyższą względem wartości odnotowanej dla terenów parków poza MOF.

W roku 2020 teren parków krajobrazowych zamieszkiwało łącznie 994 tys. osób przy gęstości zaludnienia równej 38 os. na km². Najgęściej zaludnione były tereny parków zlokalizowane w pasie wyżyn (62 os. na km²) a najmniej w pasie nizin (27 os. na km²) (Ryc. 3; Tab. 2). Każdy kilometr kwadratowy parków w granicach MOF zamieszkiwało przeciętnie o 27 więcej osób aniżeli te fragmenty parków, które położone były poza MOF. Szczególnie wysoką gęstość zaludnienia przekraczającą poziom 100 os. na km² stwierdzono w parkach krajobrazowych położonych w obrębie lub w najbliższym sąsiedztwie MOF w woj. małopolskim, śląskim i kujawsko-pomorskim. Na każdy hektar powierzchni parków krajobrazowych w roku 2020 przypadało średnio 57 m² powierzchni zajętej przez budynki (Ryc. 3; Tab. 2). Gęstość zabudowy w granicach parków wykazywała również silną korelację z gęstością zaludnienia (Ryc. 4).

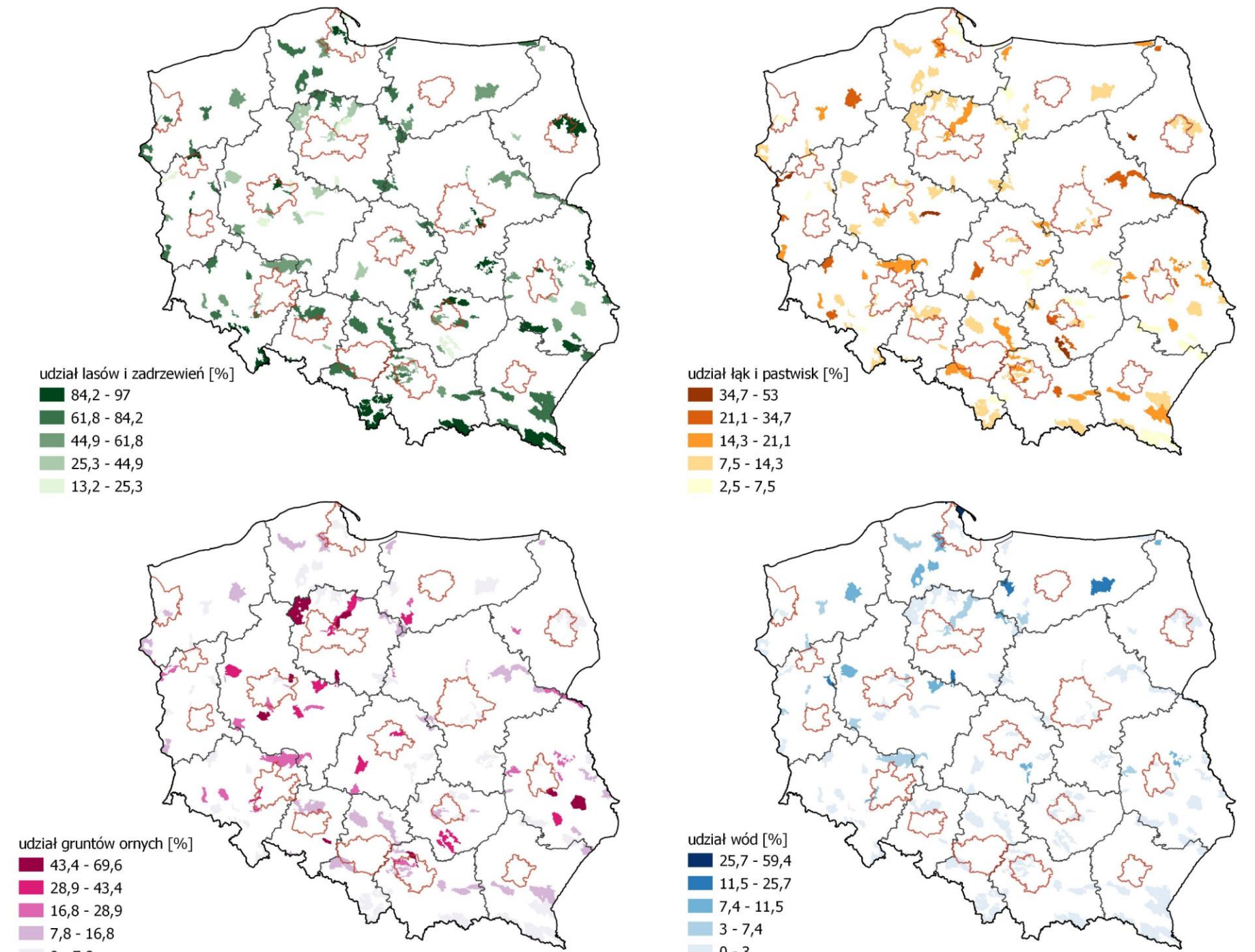
Dynamika zmian liczby ludności oraz powierzchni zabudowy w parkach krajobrazowych w latach 2000 – 2020 nie była jednakowa i wykazywała silne przestrzenne zróżnicowanie (Ryc. 3 i 4; Tab. 2). Na przestrzeni analizowanych 20 lat liczba mieszkańców parków wzrosła o 17 tys. co stanowiło wzrost do poziomu 102% względem roku 2000. Największą dynamikę zmian liczby ludności (powyżej 120% względem roku bazowego) odnotowano przede wszystkim w parkach krajobrazowych w granicach MOF Krakowa, Warszawy, Poznania i Gdańska. W tym samym czasie dla 71 parków krajobrazowych stwierdzony został ubytek ludności a depopulacja osiągnęła największą skalę przede wszystkim w parkach we wschodniej części kraju i tych o peryferyjnym położeniu względem MOF. Pierwsze dwie dekady XX wieku przyniosły zdecydowanie bardziej wyraźny wzrost powierzchni zabudowy we wszystkich parkach krajobrazowych w Polsce. Szczególnie intensywnie zabudowywany w tym czasie był teren dwóch parków krajobrazowych w woj. małopolskim (Dolinki Krakowskie i Bielańsko-Tyniecki Park Krajobrazowy), gdzie dynamika zmian powierzchni zabudowy przekroczyła poziom 174%.

Wzrost powierzchni zabudowy na przestrzeni lat 2000-2020 w parkach krajobrazowych w Polsce nie znalazł swojego odzwierciedlenia w zmniejszeniu wielkości zasobów zieleni w parkach mierzonej wartością mediany wskaźnika NDVI (Ryc. 3). Brak tej zależności należy wiązać przede wszystkim z niewielkim odsetkiem powierzchni zajmowanej przez tereny zabudowane i postępującym rozrostem terenów zielonych w obszarach niezabudowanych. Analizy przeprowadzone dla roku 2000 wykazały silną korelację pomiędzy wielkością mediany wskaźnika NDVI wyznaczoną dla parków krajobrazowych a odsetkiem powierzchni terenu zajętego łącznie przez lasy i zadrzewienia oraz łąki i pastwiska (Ryc. 4). Odnotowany wzrost wartości mediany wskaźnika NDVI dla zdecydowanej większości parków (122) mógł być efektem zmiany pokrycia terenu w następstwie przekształcenia gruntów ornych w łąki, pastwiska lub nieużytki czy też w efekcie celowego zalesiania lub postępującej sukcesji lasu. Warto również odnotować koncentrację parków z największym wzrostem wartości mediany NDVI (powyżej 0,1) na pograniczu województw śląskiego, świętokrzyskiego, łódzkiego i mazowieckiego gdzie skala wspomnianych zmian pokrycia terenu mogła być największa.

Wnioski

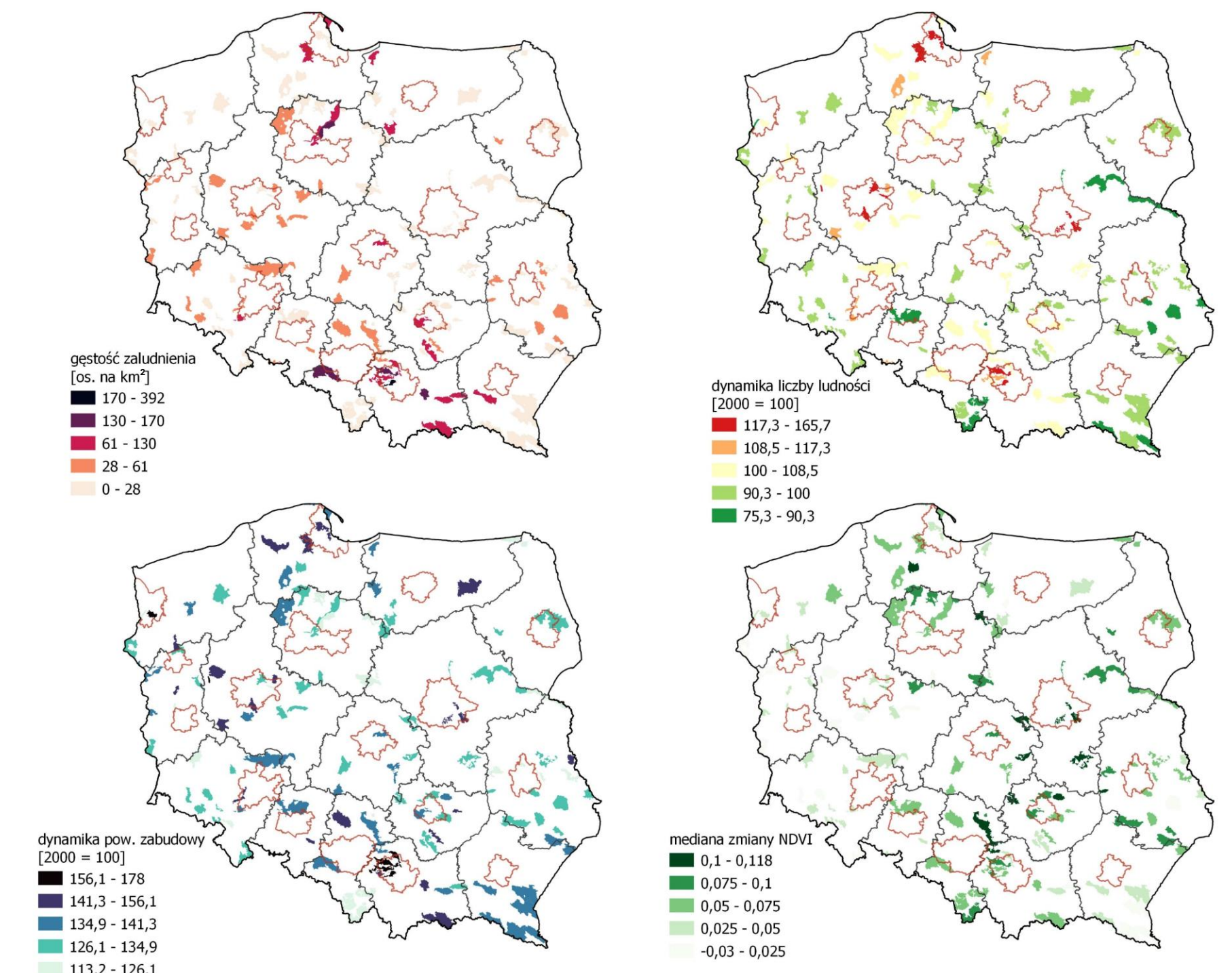
Struktura przestrzenna użytkowania ziemi / pokrycia terenu w parkach krajobrazowych w Polsce wykazuje zróżnicowanie w zależności zarówno od uwarunkowań przyrodniczych jak i społeczno-gospodarczych. W przypadku większości parków w strukturze tej dominują lasy i zadrzewienia. Tereny parków krajobrazowych zlokalizowanych w miejskich obszarach funkcjonalnych miast wojewódzkich cechuje zarówno większa gęstość zaludnienia jak i zabudowy jak również większa dynamika zmian tych wielkości względem pozostałych obszarów parków w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku. Pomimo zwiększenia powierzchni zabudowy na przestrzeni analizowanych 20 lat w zdecydowanej większości parków krajobrazowych odnotowano wzrost zasobów zieleni.

Ryc. 2. Przestrzenne zróżnicowanie udziału wybranych klas pokrycia terenu w powierzchni parków krajobrazowych w Polsce w roku 2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESA World Cover

Ryc. 3. Przestrzenne zróżnicowanie gęstości zaludnienia w roku 2020 oraz zmian ludnościowych, wielkości zabudowy i pokrywy roślinnej w latach 2000-2020 w parkach krajobrazowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GHSL oraz Landsat

Tab. 1. Struktura pokrycia terenu w parkach krajobrazowych w Polsce w roku 2020

obszar	udział danej klasy w strukturze pokrycia terenu [%]					
	lasy	grunty orne	łąki i pastwiska	wody	tereny zabudowane	pozostałe klasy
wszystkie parki łącznie	65,1	15,3	14,2	3,5	0,7	1,2
pas gór	81,2	11,9	6,1	0,4	0,3	0,2
pas wyżyn	61,7	14,6	21,1	0,5	1,2	1,0
pas kotlin	88,5	6,1	1,9	1,5	0,7	1,3
pas nizin	63,8	18,2	13,8	2,2	0,6	1,4
pas pojezierzy	57,5	13,5	20,2	6,8	0,7	1,3
pas pobrzeży	50,2	12,8	7,5	20,2	1,1	8,2
w granicach MOF	72,4	11,5	12,0	1,3	1,2	1,7
poza granicami MOF	64,3	14,5	15,6	3,8	0,6	1,2

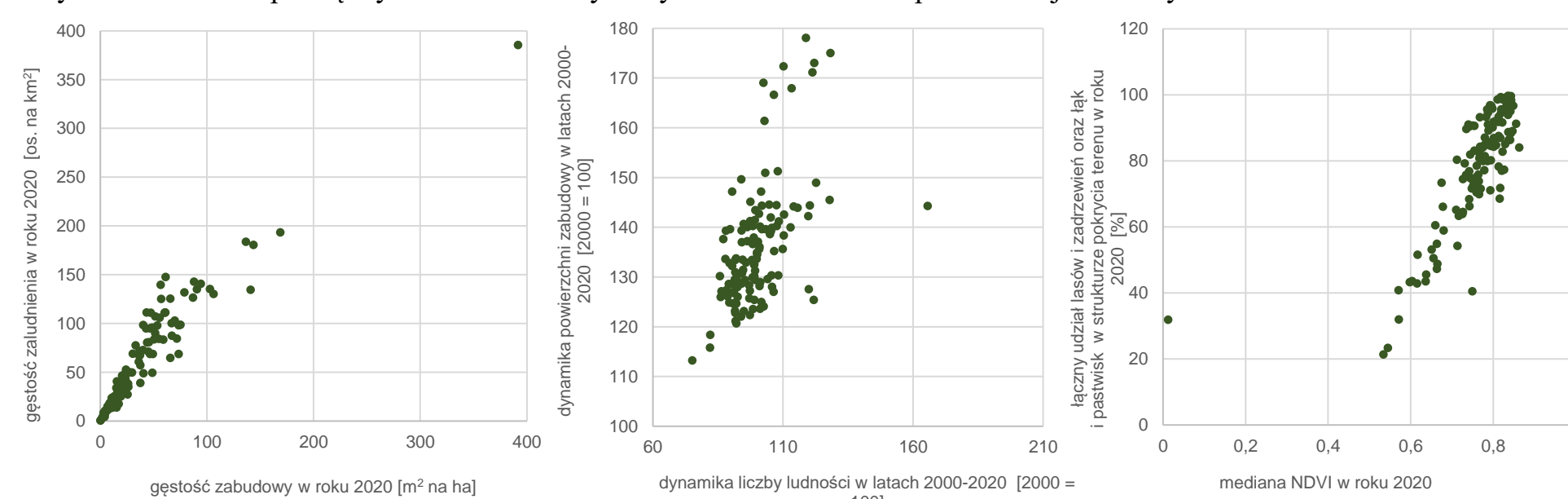
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESA World Cover

Tab. 2. Wielkości wybranych wskaźników dotyczących zaludnienia i zabudowy w parkach krajobrazowych w Polsce w latach 2000-2020

obszar	gęstość zaludnienia w roku 2000 [os. na km ²]	gęstość zaludnienia w roku 2020 [os. na km ²]	gęstość zabudowy w roku 2000 [m ² na ha]	gęstość zabudowy w roku 2020 [m ² na ha]	dynamika zmian liczby ludności [2000 = 100]	dynamika zmian powierzchni zabudowy [2000 = 100]
wszystkie parki łącznie	37,4	38,0	41,5	57,1	101,7	137,6
pas gór	34,8	34,7	32,3	44,4	99,6	137,7
pas wyżyn	61,2	62,1	64,9	91,8	101,4	141,4
pas kotlin	35,9	43,4	28,2	46,7	120,9	165,2
pas nizin	28,3	27,3	38,2	48,7	96,4	132,5
pas pojezierzy	30,7	32,0	38,9	52,7	104,4	135,3
pas pobrzeży	44,6	48,5	42,0	60,8	108,6	144,9
w granicach MOF	54,2	62,1	56,4	85,9	114,7	152,4
poza granicami MOF	35,0	34,9	39,85	53,91	99,51	135,30

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GHSL oraz Landsat

Ryc. 4. Zależności pomiędzy wielkościami wybranych wskaźników dla parków krajobrazowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESA World Cover, GHSL oraz Landsat